

Радомир Ђорђевић

Физички факултет, Београду

Проблеми истраживања религије: дефинисање појмова

Ако религију одредимо у најопштијем смислу, сасвим прелиминарно, као систем веровања који је настао још у првим заједницама људи, када се та веровања почињу записивати, систем који је током миленијумâ утицао и утиче на судбину људи, онда је јасно да се тај систем веровања мора изучавати *интердисциплинарно* и *систематски* без обзира на то да ли лично следимо тај систем или не, да ли смо верници или не. И ту се налазимо пред мноштвом проблема.

Теологија је систем дисциплина које су у врло разгранатим везама са другим дисциплинама из система људског знања. И онда када се инсистира на потпуној инкомпатибилности теологије и наука у погледу њихових интенција, јасно је да је неопходно коришћење многобројних научних метода истраживања у читавом низу теолошких дисциплина, рекло би се, баш као и у другим наукама. Пре свега, ту је реч о историјским, филолошким, па донекле и антрополошким дисциплинама из система теологије. Резултати до којих се тада доспева у сериозним подухватима, трагањима, без обзира на почетна уверења, релевантни су за све, а то је поље истраживања које је заједничко, независно од доцнијих различитих генералних интерпретација.

Трагања у прошлости неретко су била обележена разним једностраностима, искључивостима и тако су затварани значајни видици и перспективе. Може се запознати да се савремена трагања за тајнама човека и света одликују већом отвореношћу и када је реч о теолозима и када је реч о свету научника. Заједничке расправе, па и поменута већа отвореност, може се слободно рећи, животна су потреба. Ако се прате те заједничке расправе међу теолозима, философима и научницима разних струка и оријентација, запажају се велике тешкоће у комуникацији, спор напредак, који је неке наводио на враћање пређашњим изолационистичким традицијама. Ипак, може се проценити, гласови којима се апелује на стрпљење и толеранцију извесна су константа, нарочито од времена када је за многе било јасно да је човечанство пред многим опасностима; многи данас увиђају три опасне тенденције које су наизглед у конвергенцији: тзв. демографска експлозија, социјално-економска криза и еколошке опасности. Те тенденције су без сумње претеће за опстанак не само људи него и планете на којој они живе.

Они који су инспирисани традиционалним и великим идеалима хуманизма не треба да остану скрштених руку пред поменутих општим опасностима. Интелектуални свет, који је иначе доста раздељен, не само да треба него је то и императив — *мора* да тражи путеве успешнијег комуницирања и отклањања бар једног дела разлика које су се гомилале столећима. А разлике у контексту општих друштвених прилика најчешће су се манифестовале као опасне предрасуде које су водиле сукобима и страдањима. Већ из летимичног прегледа жестоких расправа између римокатоличких и марксистичких теоретичара, нарочито у Италији и Француској сре-

дином 20. stoleћа, видело се да се врло разнолико одређују значења чак и основних појмова којима се оперише. То, наравно, не треба да зачуђује, то је плод традиционалног образовања и васпитања.

Али, задатак је управо у томе да се настоји да се прецизирају та значења и да се тако отклањају извесни неспоразуми. Не можемо рећи да се у тој области много унапредовало, те ми отуд изгледа да се и данас у расправама морамо позабавити у првом реду прецизирањем значења кључних појмова којима оперишемо. То, разуме се, изискује голем интелектуални напор, па се у недостатку тога барата веома неодређеним значењима. Најчешће се мисли да се значења подразумевају, па тада заправо и нема никакве суштинске комуникације међу онима који расправљају, између њих се не одвијају дијалози који би водили неком унапређењу мисли саговорника, него саговорници изричу своје монологе. Ако нисмо у могућности да прецизирамо значења појмова, да вршимо извесне теоријске диференцијације, онда не запажамо ни нијансе феномена у стварности и водимо разговор који не може да користи готово никоме. Стварност је одвећ богата нијансама, карактеристикама, ступњевима у генези појединих феномена да је не можемо изразити неким општим појмовима без додатних нијансирања.

Смело би се, штавише, рећи да су нам у многим ситуацијама неопходни *нови* изрази, јер се сусрећемо са појединим новим феноменима које не можемо да изразимо „старим“ изразима, терминима. Стварање у овој области није нимало једноставан задатак, то могу да чине само људи са необично дубоким увидом у духовну традицију уопште, али и са посебним надахнућем и настојањем да потпомогну међусобно разумевање људи. Тек такви стварају „нов језик“. И то је један вид стваралаштва, и то веома неопходан.

Сложеност задатака на који овом приликом желим да обратим посебну пажњу може се показати на примерима употребе основних термина, као што су *религиозност*, *атеист* и слични, без обзира на то о којој је од великих или објављених религија реч. Као што је поменуто, врло често се ти термини узимају као јасни чак и у појединим списима који потичу од писаца са знатном репутацијом. Тако се, уместо отварања перспективе за расправу, те перспективе затварају, превиђа се многозначност термина, пренебрегава се динамика људског бића и прилика у којима то биће обитава.

Још су у древним културама поред људи који су веровали у Бога живели и они који су били неверници, било да су ови незаинтересовани или чак да су били противни веровању у Бога уопште. О томе налазимо безбројна сведочанства не само у историјским анализама него и у уметничким делима различитих жанрова. Код људи код којих доминира „лењост духа“ термини *атеист*, *атеист*, *религиозан*, *нерелигиозан* готово су једнозначни, или контрарни, као што је то са одређеним појмовима у формалној или елементарној, двовалентној логици.

Али, законима формалне логике може се изразити једно тренутно стање, конкретност, а не и динамика живота. А живот људски, као и „светски театар“ уопште (Шекспиров израз), непрекидна су динамика, све што постоји јесу облици, ступњеви, нијансе, процеси. Из те бујице ми издвајамо тек понешто што је најучљивије и фиксирамо га, означавајући га као нешто што је готово стално, дакле, меримо мерилима кратког људског века. Посматрамо ли из те перспективе, морамо констатовати да се човек рађа у једној конкретной средини, постаје у њој религиозан у процесу васпитања, или касније, у процесу образовања, али у даљем развоју он доживљава различите метаморфозе о којима од теоријских трактата боље сведоче

уметничка дела. У развоју човека, под утицајем разноврсних чинилаца, многи људи се крећу од религиозности која је мање или више обичајна до ступњева када је она после извесних теоријских увида и личних искустава уобличена, обредна и изразита, али никада не без елемената макар повремених сумњи.

Међутим, живот је и драма, или понајчешће драма, па се тако људи крећу и од вере према безверју, када је сумња у порасту и када животни изазови нарушавају или чак руше претходни духовни видик, па и стабилност човека када он тежи нечему друкчијем, незнаном, незадовољан ранијим, доживљеним. Трагања су иначе непрекидна. Тако запажамо да постоји мноштво ступњева веровања. Али, исто тако можемо да пратимо и мноштво ступњева и путева безверја. Атеиста је било много у свим временима, али су се и они врло много разликовали: од оних радикалних, који се опет могу делити на оне који су то из дисциплине наложене споља а да сами нису имали никаква уверења о постојању или непостојању Бога, до оних фанатичних, чије је уверење формирано на основу популарних штива које су ови узели као последњи налаз науке и људског ума уопште, и то *евидентно* доказан, све до оних индиферентних.

Историјска искуства из последњих деценија 20. века, када је реч о нашој земљи, веома су индикативна. Изгледало је да је велики део становништва био оријентисан атеистички или бар равнодушан према религији и цркви. А почетком 1990-их година долази до наглог преокрета, када главнина становништва некако нагло постаје религиозна, хрли у цркве, стара се о подизању нових, више него о подизању нових школа или болница. Слика о стварном стању у погледу религиозности била би погрешна ако бисмо се ослонили на поменуто опсервације о понашању маса. Ни у првом ни у другом случају није реч о правој, истинској, гениној религиозности, него већим делом о *изазваној* религиозности, која је заправо парарелигиозност, или привидна религиозност, која је нека врста социјалне моде. У цркви се, како изгледа, није одмах увидела опасност која је долазила из сфере политике, у којој је процес и режиран, па се тако одигравао изванредан процес наопаког прозелитизма.

Истинска религиозност настаје, може се рећи, „изнутра“, развојем саме личности која је до тога доспела кроз својеврсну ватру искушења (Достојевски). Управо из времена радикалног „државног“ атеизма ми знамо за релативно малобројне људе који су постали и остали истински религиозни, „против струје“ времена. Ако хипотетички допустимо могућност одређеног радикалног обрта у нашој земљи услед нагомиланих тешкоћа и чудовишних облика неједнакости, и на власти се нађу неке нове комунистичке групе, тада бисмо за кратко време видели како одора милиона данашњих „верника“ брзо спада, како се цркве празне и људи који су били религиозни нагло постају равнодушни или чак противници вере и цркве као институције. Ако ове претпоставке изгледају као сасвим неоправдане, нека се онда они који тако мисле присете Стеријиног списка „Родољупци“, који показује непостојаност људску и повођење за тренутним приликама не само када је реч о љубави према свом народу него и уопште.

Та непостојаност и повођење за тренутним приликама одвећ се много користи у сфери политике — јединој друштвеној сфери где се не запажа готово никаква одговорност актерâ. Да би се томе стало на пут, неопходни су заједнички подухвати филозофа, теолога, научника, уметника — нова истраживања и тумачења светоотачких, посебно аскетских, и других списа у светлу појединих новијих резултата науке, нова изучавања у области историје религија, нарочито упоредне студије

религија, као и дискусије о разликама у свим срединама и на свим нивоима васпитања и образовања, као и у јавном друштвеном животу. У томе је мисија људи који себе сматрају ствараоцима.

Литература

- Радомир Ђорђевић, „Философија, наука, уметност, религија“, *Гледишта*, год. XXXVII, бр. 3–4 (Тематски број „Наука и религија,“), 1996, стр. 179–190; видети библиографију наведену у том раду.
- Радомир Ђорђевић, „Религија и епистемологија“, излагање на истоименом скупу, Српско философско друштво, Београд, 2005; *Theoria*, год. XLVIII, бр. 1–2, 2006, стр. 45–50.
- Радомир Ђорђевић, „Наука и религија: Ајнштајнова схватања“, предговор књизи: Макс Цемер, *Ајнштајн и религија*. Физика и теологија, ИЦНТ, Београд, 2009, стр. 5–14.
- Радомир Ђорђевић, „О појму религиозности“, рукопис, излагање у Коларчевој задужбини у Београду, 20. октобар 2009.
- Радомир Ђорђевић, „Религија, црква, држава. Философски приступ“, у зборнику *Религија између истине и друштвене улоге*, приредили Владета Јеротић и Мирослав Ивановић, „Дерета“, Београд, 2009, стр. 237–244.